

נשיא ומייסד
הרב שאול ישראלי זצ"ל

חמדת ימים HEMDAT YAMIM

פרשת שבוע **מקץ תשע"ח**

מופק בסיוע של:
ההסתדרות הציונית העולמית
המחלקה לשירותים רוחניים בתפוצות

סיפור החלום - מים לכיבוי השריפה!

הרב יוסף כרמל, ראש כולל 'ארץ חמדה'

דברינו **לפרשת וישב** הסברנו כי יוסף סיפר תחילה שחלם חלום בלי לפרטו. משמעות ההודעה הייתה כי הוא נבחר כנביא הבא בשרשרת המנהיגים, שתחילתה בבחירת אברהם מכל בניו של תרח. האחים, שלא היו מוכנים לכך, הוסיפו שנאה לשנאתם שהחלה לאחר שיוסף קיבל את כתנת הפסים. נציע, כי החלטתו לפרש את שיחתו ולפרט את חלומו, לא הייתה מעשה נערות, כפי שפרש הספורנו (במקום), אלא היה זה ניסיון פיוס כלפי אחיו. האברבנאל הסביר שיוסף חשב שהאחים שונאים אותו, מכיוון שאם הוא נבחר הם נדחים לגמרי מ"עם סגולה". כך היה בדורות הקודמים בין בניו של תרח, בין בניו של אברהם וביתר שאת, בין בניו של יצחק, למרות שהיו תאומים. לכן סיפר להם את חלומו. שנתדל לפרש את הפסוקים על פי זה.

(ה) וַיִּחְלֶם יוֹסֵף חֲלוֹם וַיִּגְדַּל לְאָחָיו וַיּוֹסְפוּ עוֹד שְׁנָא אֹתוֹ: (ו) וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם שְׁמַעוּ נָא הַחֲלוֹם הַזֶּה אֲשֶׁר חֲלַמְתִּי: (ז) וְהִנֵּה אֲנִי חֹנֵן מְאֹלָמִים אֲלֵמִים בְּתוֹךְ הַשָּׂדֶה וְהִנֵּה קָמָה אֲלַמְתִּי וְגַם נִצְבָה וְהִנֵּה תִסְבְּיָנָה אֲלַמְתִּיכֶם וְתִשְׁתַּחֲוֶינּוּ לְאֲלַמְתִּי: (ח) וַיֹּאמְרוּ לוֹ אָחָיו הַמְלֶךְ תְּמַלֵּךְ עָלֵינוּ אִם מְשׁוּל תִּמְשַׁל כִּנּוּ וַיּוֹסְפוּ עוֹד שְׁנָא אֹתוֹ עַל חֲלַמְתּוֹ וְעַל דְּבָרָיו: (בראשית ל"ז) בפסוק ה' יוסף בישר לאחיו כי הוא חלם חלום. העברת המסר לאחים מתוארת בביטוי: וַיִּגְדַּל לְאָחָיו. לעומת זה, בפסוק ו' התורה משתמשת בביטוי שונה: וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם. כדי להבין את המהפך, נעניין בפסוק הבא ובדרך שרשיי בעקבות חז"ל, פירש אותו: "וימשה עלה אל האלהים ויקרא אליו יקנוק מן הקר לאמר פה תאמר לבית יעקב ותגיד לבני ישראל" (שמות י"ט ג). לבית יעקב - אלו הנשים, **תאמר** להן בלשון רכה: **ותגיד** לבני ישראל - עונשין ודקדוקין פרש לזכרים. דברים הקשין כגידין: תחילה ניסה יוסף להודיע בלשון קשה כגידין וַיִּגְדַּל לאחיו כי הוא נבחר, השנאה שהתגברה וַיּוֹסְפוּ עוֹד שְׁנָא אֹתוֹ, שכנעה אותו לעבור ללשון רכה, וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם. בפסוק ו', לא רק שהלשון יותר רכה, היא אף מתובלת במילת נימוס שְׁמַעוּ נָא הַחֲלוֹם הַזֶּה אֲשֶׁר חֲלַמְתִּי. בפסוק ז' יוסף מכריז חד משמעית אנחנו נשארים יחד: וְהִנֵּה אֲנִי חֹנֵן – ביחד, מְאֹלָמִים אֲלֵמִים - האלומה היא סמל של איחוד וחיבור, היא מאחדת את כל הגבעולים יחד, בְּתוֹךְ הַשָּׂדֶה - כולנו באותו שדה. וְהִנֵּה קָמָה אֲלַמְתִּי וְגַם נִצְבָה – השרש נצב מופיע תמיד במקום שיש שם גילוי שכינה, כמו "ויקרא אליו יקנוק בְּאֵלֵי מִמְרָא ... וַיִּשָּׂא עֵינָיו וַיִּרְא וְהִנֵּה שְׁלֹשָׁה אַנְשִׁים נֹצְבִים עָלָיו..." (בראשית י"ח א-ב) "ויחלם והנה סלם מַצָּב אֲרֻצָּה וְרֵאשׁוּ מַגִּיעַ הַשְּׁמַיְמָה וְהִנֵּה מְלֶאכִי אֱלֹהִים עֹלִים וַיִּרְדִּים בו" (בראשית כ"ח יב) ועוד. הפעם, יוסף מסביר בדרכי נעם, כי זו החלטה אלקית ולא השתררות שלו עליהם. לכן הוא גם משתמש באותו ביטוי לגביו ולגביהם: " וְהִנֵּה קָמָה אֲלַמְתִּי וְגַם נִצְבָה וְהִנֵּה תִסְבְּיָנָה אֲלַמְתִּיכֶם".

לצערנו הרב, האחים לא התפייסו, הם הסיעו עצמם מן האחוה והתריסו כלפיו: "ויאמרו לו אָחָיו הַמְלֶךְ תְּמַלֵּךְ עָלֵינוּ אִם מְשׁוּל תִּמְשַׁל כִּנּוּ וַיּוֹסְפוּ עוֹד שְׁנָא אֹתוֹ עַל חֲלַמְתּוֹ וְעַל דְּבָרָיו". (בשבוע הבא נסביר מדוע חלומותיו ברבים, הרי בינתיים מדובר על חלום אחד).

הבה נתפלל כי לאור נרות החנוכה תתגבר האחוה בין כל חלקי העם.

לע"נ רבי יעקב ז"ל בן אברהם ועיישה וחנה בת יעיש ושמחה סבג	לע"נ הרב ישראל רוזן זצ"ל נלב"ע י"ג בחשוון תשע"ח	לע"נ ר' מאיר ז"ל בן יחזקאל שרגא ברכפלד	לע"נ מרת שרה ונגרובסקי ע"ה בת ר' משה זאב נלב"ע י' בתמוז תשע"ד	לע"נ הרב אשר וסרטיל ז"ל נלב"ע ט' בכסלו תשס"ט
לע"נ ר' אליהו כרמל ז"ל נלב"ע ח' באייר תשע"ו	לע"נ הרב שלמה מרזל זצ"ל חבר הנהלת 'ארץ חמדה' נלב"ע י' באייר תשע"א	לע"נ הרב ראובן אברמן זצ"ל חבר הנהלת 'ארץ חמדה' נלב"ע ט' בתשרי תשע"ו	לע"נ אסתר שמש ע"ה נלב"ע כי באב תשע"ז	לע"נ מר שמואל שמש ז"ל חבר הנהלת 'ארץ חמדה' נלב"ע י"ז בסיוון תשע"ד

לע"נ **בן ציון גרוסמן** נלב"ע כ"ג בתמוז תשע"ז
לע"נ **הנופלים במערכה על הגנת המולדת** הי"ד

Eretz Hemdah
2 Bruriya St. POB 8178 Jerusalem 91080
Tel: 972-2-5371485 Fax: 972-2-5379626

ארץ חמדה, ע"ר
רח' ברוריה 2 ת.ד. 8178 ירושלים 91080
טל' 02-5371485 פקס: 02-5379626

www.erezhemdah.org info@erezhemdah.org

ניתן לקרוא את הדברים גם באתר האינטרנט

חמדת האנציקלופדיה התלמודית

הפרשה באנציקלופדיה התלמודית

דברי חלומות

מתוך כרך ז, ערך דברי חלומות, פרק א

וַיְהִי מִקֵּץ שְׁנַתִּים יָמִים וּפְרָעָה חַלֵּם וְהָיָה עֹמֵד עַל הַיָּאָר. (מא, א)

נדר בחלום – האם חייב לקיים את נדרו?
מתי חלום נחשב כדרגה בנבואה?

אמינותם: דברי חלומות לא מעלים ולא מורידים (תוספתא מעשר שני פ"ה; ברייתא סנהדרין ל א; רמב"ם מע"ש פ"ו ה"ו; טור ושו"ע חו"מ רנה ט). ואף על פי שבתורה בנביאים ובכתובים נמצאים הרבה חלומות צודקים, כתב הרמב"ם (מורה נבוכים ח"ב פמ"א-מה, ויסודי התורה פ"ז ה"ב) שחלומות אלו הם דרגה מדרגות הנבואה, ואמרו: חלום אחד מששים לנבואה (ברכות נו ב). ומצינו גם בתלמוד הרבה חלומות צודקים של תנאים ואמוראים (עי' ברכות פרק ט ובמקומות רבים בגמרא). אבל לעומת זה אמרו: אין מראים לו לאדם אלא מהרהורי לבו - מה שהוא מהרהר ביום (רש"י) – שנאמר: 'אנתה מלכא רעיונך על משכבך סלקו וגו' ורעיוני לבבך תנדע' (דניאל ב כט-ל. ברכות נה ב). והקשו (שם): כתוב: 'בחלום אדבר בו' (במדבר יב ו), וכתוב: 'וחלומות השוא ידברו' (זכריה י ב), ותירצו: כאן על ידי מלאך כאן על ידי שד.

דברי חלומות.
דברים שנראים לאדם בחלום.
הפרקים:
א. החלומות בכלל;
ב. בגילוי נסתרות;
ג. נידוי בחלום;
ד. נדר ושבועה בחלום.

וביאר התשב"ץ (ח"ב ס"י קכח) שהחלומות - מהם צודקים ומהם בלתי צודקים; והחלום הבלתי צודק הוא בהיות הכח המדמה בלתי בריא, מפני שורש יצירתו או מפני מזונות עבים המולידים אדים עבים שחורים ויטרידוהו; והוא אמרם "כאן על ידי שד", והוא מושאל אל רוח רעה מזקת ושודדת את האדם, והם כולם מאין ופעלם מאפע (על פי ישעיה מא כד) ואין לחוש להם כלל.

ובעל לבוש האורה (פרשת וישב) כתב: דבר ידוע הוא וכל העולם יודעים שרוב החלומות ורובא דרובא, כולם הם דברים בטלים וכזבים והבלים ואין בהם אף דבר אחד שהוא אמת כי יבוא ברוב ענין (על שם קהלת ה ב-ו) וברוב דמיון, או על ידי האדים העולים מן האצטומכא כמו שאמרו הטבעיים - חכמי הטבע - וכו', שאפילו החלומות האמתיים הבאים מצד הנבואה והשכל יש בהם קצת דברים בטלים, כמו שאמרו (ברכות נה א): אין חלום בלי דברים בטלים.

מבחינה הלכתית דנים על דברי חלומות בשלשה מובנים:

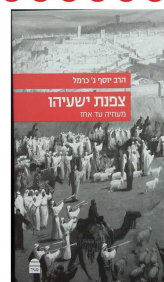
- (א) דברים נסתרים לאדם שנגלו לו בחלום, אם יש לסמוך על כך.
- (ב) דברי פורענות שראה אדם בחלום, כגון שנידוהו בחלום, אם יש לו לנהוג כאילו היה כך באמת.
- (ג) דברים שקיבל על עצמו בחלום, אם דינם כאילו קיבלם עליו באמת.

מתפללים לרפואתם השלימה של:

הרב אביחי ניסן בן חיה	רועי משה אלחנן בן גי'נה דְבָרָה	אליעזר יוסף בן חנה ליבא
דוד חיים בן רסה Rassa	יהושפט יחזקאל בן מילכה	ליליאן בת פורטונה
אורנית מרים בת דליה	פריאל דפנה חיה בת שרה	יפה בת רחל יענטע
	בתוך שאר חולי עם ישראל	

חדש – "צפנת ישעיהו" מאת הרב יוסף כרמל

הנביא ישעיהו פעל באחת מהתקופות הסוערות והדרמטיות ביותר בחיי האומה הישראלית, תקופה של ציפייה למשיח שנשברה ברעש אדמה נורא, וחוללה גם מהפך רוחני ופוליטי. האור בקצה המנהרה הפציע שוב רק בימיו של חזקיהו. צפנת ישעיהו: מעוזיה עד אחז מפגיש אותנו עם שלושה מלכים שעמדו בצומת היסטוריה בתולדות עמנו: עוזיה, המלך שדרש את האלוהים אך לקה בצרעת בעקבות חטאו; יותם, המלך הצדיק ביותר בתולדות עמנו; ואחז, המלך אשר הכיר בקב"ה אבל לא האמין בהשגחתו. בביאורו לנבואות ישעיהו, נצמד הרב כרמל, לדברי חכמינו וגדולי הראשונים, ומציע דרך מרתקת ללימוד תנ"ך בעקבות חז"ל. קריאה זו מבהירה את התכנית האלוהית ומבררת סוגיות עקרוניות באמונה. צפנת ישעיהו מגלה לקורא את משמעות הנבואות לדורו של הנביא ואת הרלוונטיות שלהן לדורנו.

לרכישה

Pennsylvania, USA

פנסילבניה, ארה"ב

תמוז תשס"ז

היחס לעבודה זרה בימינו ויחס היהדות לאמנות

שאלה

האם קיימת כיום עבודה זרה? האם יש היום אמנות שקשורה לעבודה זרה? האם לאמנות יהודית יש משמעות מעבר לצד האסתטי שלה? מהן המגבלות ההלכתיות בתחום האמנות?

תשובה

- א. "עבודה זרה" בהגדרתה ההלכתית קיימת גם כיום, שכן לפחות חלק מהזרמים בנצרות מוגדרים כ"עבודה זרה"¹. לכן, אמנות נוצרית עלולה להיות מוגדרת: כעבודה זרה ממש, דוגמה לאמנות כזאת: פסלים או תמונות של הצלב או אמו הניצבים בכנסייה ומהווים מוקד שאליו מופנות התפילות או הטקסים הדתיים; כמשמשי עבודה זרה, כגון תמונות הנישאות במהלך תהלוכות דתיות או טקסים; או כנווי עבודה זרה, כגון תמונות המשמשות לקישוט בכנסיות.
- ב. גם עבודת אלילים בצורתה הגסה יותר עדיין קיימת בעולם: בדתות המזרח הרחוק, אצל שבטים אפריקניים פרימיטיביים שונים ועוד. גם אמנות הקשורה בפולחן של דתות אלה יכולה להיות עבודה זרה, משמשיה או נויה.
- ג. חלק מהלכות עבודה זרה המתייחסות לחפצי אמנות וכדומה רלוונטיות גם כיום, גם אילו לא הייתה בעולם מציאות של עובדי עבודה זרה כלל. אמנם ישנן הלכות הנובעות מבעיית חשד, כגון האיסור להחזיק בציור או פסל שאחרים כמוהו משמשים לעבודה זרה, מפני שמי שיראה חפץ זה ברשותו של אדם עלול לחשוף שהוא עובד עבודה זרה². לגבי הלכות אלה, ייתכן שיש מקום לדון בתוקפן במצב שבו אין עובדי עבודה זרה בעולם³, אבל הלכות אחרות – האיסור ליצור צורות מסוימות והאיסור ליהנות מחפצים שמשמשים או שימשו בפועל לעבודה זרה – אינן תלויות בקיומם של עובדי עבודה זרה בפועל בעולם.
- ד. כיוון שכל דרכיו וכל מעשיו של אדם צריכים להיות קשורים בידיעת ה' ולהיעשות לשם שמים, יחסנו הבסיסי אל העולם ומלואו הוא חיובי. תפקידנו, בעיסוק בכל דבר ודבר בעולם, להצדיק ולממש יחס זה. לגבי האמנות עצמה, מן הראוי להביא את דברי מרן הראי"ה קוק: "לכללות חמדת היופי האמנותי המתגשם ביצירות מעשיות, מעשי ידי אדם, מתייחס עמנו לעולם ביחס טוב וחיביב"⁴. זהו היחס הכללי. עם זאת, כדי להצדיק יחס זה, יש לזכור, כפי שמוזכר הרב וממשיך: "אבל גם מוגבל. נזהרים אנחנו משכרון והפרזה, אפילו מהדברים היותר נשגבים ונעלים". בהמשך הוא מסביר את המגבלות ההלכתיות: "כנסת ישראל נטתה ידה... להציל את עדת היופי... לבל תרמס... בידיה הגסות של האלילות... בימין דוחה ושמאל מקרבת: 'לא תעשון אתי אלהי כסף' – מעבר מזה, 'ראו קרא ה' בשם בצלאל... לעשות זיהב ובכסף... בכל מלאכת מחשבת' – מעבר מזה". כל עוד המגבלות ההלכתיות נשמרות, הוא כותב: "כל המרחב הגדול של הנוי וההידור, היופי והציור, מותר לישראל".
- נוסיף עוד סיפור על מרן הראי"ה קוק, שבזמן שהותו בלונדון ביקר ב"נאשיונל גלרי", וראה שם תמונות של רמברנדט. ביציאתו מן התערוכה אמר לסובבים אותו שעתה זכה קצת להבין מה פירושו של האור של היום הראשון משבעת ימי בראשית⁵. עוד נציין לגבי יחסה של היהדות ליופי ולאסתטיקה – שאמנם אינם מושגים זהים למושג האמנות, אבל ללא ספק יש קשר הדוק ביניהם – את הפסוקים בספר בראשית, בתיאור נטיעת העצים בגן עדן: "ויצמח ה'... כל עץ נחמד למראה וטוב למאכל"⁶ – הרי שהתורה מייחסת חשיבות ליופי של העץ, ואף מקדימה אותו לציורן השימוש הפונקציונלי של העץ – למאכל. על נקודה זו עמד הרש"ר הירש בפירושו שם: "הכתוב מקדים את נחמד למראה לטוב למאכל... את סיפוק חוש היופי לסיפוק חוש הטעם ותאוות המאכל. כאן זכה חוש היופי להצדקתו ולהקדשתו".
- "חובות הלבבות"⁷ כתב: "התורה חולקת מעשי בני אדם לג' חלקים: צווי ואזהרה ומותר". דברים אלה מתייחסים לכל תחומי החיים, והיחס לאמנות אינו שונה מהם. ישנם באמנות דברים ששייכים לתחום ה"ציווי" – שימוש באמנות לצרכי מצווה, כגון עיטור בית הכנסת ותשמישי הקדושה השונים, נוי סוכה וכדומה. דברים אחרים באמנות שייכים ל"אזהרה", כלומר לדברים האסורים – אמנות המשמשת לצרכי עברה, המשתמשת בכלים שנוצרו בעברה או ששימוש בהם אסור, כגון יצירות המגרות את תאוותיו האסורות של האדם, יצירות האסורות בעצמן משום איסורי עבודה זרה או כאלה ששימשו בפועל למטרות אלה. בתווך קיים גם באמנות, כבכל תחום, ה"מותר" – כל דבר שאינו כלול באחת הקטגוריות הקודמות.
- היחס לגבי דברים הכלולים בחלק זה תלוי, לפי המשך דברי חובות הלבבות הנ"ל, בשני פרמטרים:
 1. המינון – אם העיסוק בדבר המותר הוא "די הסיפוק", כלומר במידה סבירה, לפי צרכיו הפיזיים או הנפשיים של האדם, או שהעיסוק בכך הוא ב"ריבוי" או ב"קיצור", כלומר בסטייה מהמידה הנ"ל.
 2. המטרה – "כל מה שיוצא מגדר די הסיפוק או אל התוספת או אל החסרון, איננו נמלט מהשיג בצווי, אם יהיה לשם שמים, או באזהרה אם לא יהיה לשם שמים"⁷. כלומר, מטרתו וכוונתו של האדם במעשים המותרים, שבהם הוא נוטה מהמידה המקובלת של עשיית אותם מעשים, הופכת את העשייה לרצויה או לבלתי רצויה.
- כאשר אין סטייה כזו כלל, אלא האדם עוסק ב"מותר" לפי הצורך הגופני או הנפשי שלו, אם הכוונה בכך היא לשם שמים הדבר הוא "מצווה", לפי המשך דבריו של חובות הלבבות, בתחילה לגבי הצרכים הגופניים: "בספוק להגיע מן העולם אל המזון נמצאנו מצווה בו, כמו שנאמר בראשית היצירה: 'ויברך אתם אלהים ויאמר להם אלהים פרו רבו ומלאו את הארץ וכבשה'...⁸... אם כן די הסיפוק במזון נכנס בשער הצווי"; ובהמשך אף לגבי שאר הצרכים: "ואם יעשה מן המעשים המותרים על דרך שווה ונכונה, הוא צדיק, כאשר אמר: 'טוב איש חונן ומלוה יכלכל דבריו במשפטו'⁹."
- אם כן, עיסוק באמנות, גם כשאינו לצרכי מצווה מובהקים, עשוי להיחשב כמצווה וכצדקות, בין אם הוא לצרכי הגשמיים של האדם (פרנסה), וראה עוד בדברי הרב קוק באגרתו הנ"ל, שבה הוא מציין בין מעלותיה של אגודת "בצלאל" את העובדה שהעיסוק באמנות יספק פרנסה ליהודים, ובין אם הוא לצרכיו הנפשיים. בהקשר זה יש לציין את דברי הרמב"ם בהקדמתו למסכת אבות¹⁰, שם הוא מזכיר "טיול בגנות ובבניינים נאים, וישיבה עם צורות נאות", ובהמשך "הסתכלות בציורים ובדברי הנאים", היינו הנאה אסתטית, כאמצעי להשגת רוגע נפשי.
- כתוספת לרעיונותיהם של מרן הראי"ה קוק והרש"ר הירש הנ"ל יש לציין את המשך דבריו של הרב הירש¹¹, שבהם הוא מסביר שהעובדה שמכל הברואים, רק האדם (ככל הידוע לנו) נהנה מן היופי, מוכיחה את "חשיבות חוש היופי ליעודו המוסרי של

האדם... השמחה ביפי הטבע... תביאנו (את האדם) לשמוח גם ביופי מוסרי... שמחת האדם בהרמוניה אסתטית קרובה לשמחתו בהרמוניה מוסרית". טבעו זה של האדם, וודאי נברא כך במכוון. הרב הירש מביע רעיון דומה גם בפירושו ל"יפת אלוקים ליפת וישכון באהלי שם"¹², ראה שם.

נציין התבטאות נוספת של הרב קוק: "כל זמן שחסר גם שרטוט אחד הגנוז בעומק הנפש שלא יצא אל הפועל, עוד יש חובה על עבודת האמנות להוציא", וזאת בכפוף לסייג "שרק את אותם האוצרות, שבהפתחם מבשמים הם את אויר המציאות, טוב ויפה לפתח"¹³.

ה. התבוננות ביצירות הקשורות לעבודה זרה:

1. הנאה מעבודה זרה – עבודה זרה היינו האובייקטים הנעבדים, וכן דברים שנעשו לצורך הפולחן לעבודה זרה או כדי לקשט את האובייקטים הנ"ל (מה שמוגדר בהלכה כמשמשי, נויי, או תקרובת עבודה זרה) – אסורים בהנאה¹⁴. אף שישנם דברים האסורים בהנאה שלגביהם ייתכן שאין הסתכלות מוגדרת כהנאה אסורה, שונה דינה של עבודה זרה, שהתורה החמירה בה ביותר והזהירה: "ולא ידבק בידך מאומה מן החרס"¹⁵, וכן "אל תפנו אל האלילים"¹⁶, ואסור להסתכל בעבודה זרה (כולל כל הנ"ל) וליהנות מכך¹⁷.

2. הסתכלות בציור או צילום של הנ"ל (ולא במקור) – ציור או צילום המתאר עבודה זרה, שלא נעשה בעצמו מתוך מטרת פולחניות כלשהן אלא לצורך אמנותי גרידא, אין בהסתכלות בו משום הנאה מעבודה זרה. למעשה, מסתבר שאין ראוי להסתכל גם ביצירה כזו, מפני שההלכה היא שאסור אפילו לשבח עובד עבודה זרה על יופיו (או על תכונות אחרות), וכן על מעשיו¹⁸, וזאת כדברי הרמב"ם¹⁹, "מפני שגורם להדבק עמו וללמוד ממעשיו הרעים", וכפי שביאר יותר ה"חינוך"²⁰: "שנרחיק ממשבתנו, ולא יעלה על פינו שיהיה במי שהוא עובד עבודה זרה דבר תועלת, ולא יהי מעלה חן בעינינו... עד שאמרו רבותינו זכרונם לברכה שאסור לומר כמה נאה גוי זה או מה נחמד ונעים הוא... לפי שתחילת כל מעשה בני אדם היא קביעות המחשבה במעשים והעלות הדברים על שפת לשון, ואחר המחשבה והדבור בה תעשה כל מלאכה, ועל כן בהמנעו במחשבה ובדבור ממצוא עובדי עבודה זרה תועלת וחו, הננו נמנעים בכך מלהתחבר עמהם ומלרדוף אחר אהבתם ומללמוד דבר מכל מעשיהם הרעים". קל וחומר, אם כן, שלא ראוי לשבח – בדיבור ואף במחשבה – את יופיה של העבודה הזרה עצמה (ועוד שמטבע הדברים העבודה הזרה עצמה וכן תשמישיה הנם מעשי ידי עובדי עבודה זרה). כאשר אדם מסתכל בתמונה המתארת את האובייקטים הללו, הדבר יכול להביא באופן טבעי לכך שישבח את האובייקטים עצמם ואת עושיהם בדיבור, וודאי שיבוא לכך שישבחם במחשבתו.

3. הסתכלות ביצירות שעשייתן כרוכה באיסור הקשור לאיסורי עבודה זרה – אף שאסור ליצור צורות מסוימות (צורת אדם או ארבע חיות המרכבה בפיסול או בתבליט, וצורות שמש, ירח וכוכבים אפילו בציור)²¹, וכן אסור להחזיק בבית צורות כאלה²², מכל מקום אין איסור להסתכל בצורות כאלה אם לא נעשו לשם עבודה זרה²³. יש המתירים לכתחילה להחזיק יצירות כאלה במקום ציבורי²⁴.

יש לציין, שישנם אמנם פוסקים האוסרים כל התבוננות ביצירות אמנות שאינה הבטה אקראית בלבד, כבדרך אגב, ויש שכתבו כך לפחות לגבי צורת אדם (לדעת חלק מהם דווקא בפסל או תבליט – גם אם לא נעשו לצורך עבודה זרה), או אף לגבי ציורי בעלי חיים, אולם לפי הדעה העיקרית בהלכה אין בכך איסור²⁵.

ו. התבוננות ביצירות הכוללות מראות בלתי צנועים:

1. אסור לגבר להתבונן באשה לבושה, והדברים אמורים אף באשה לבושה באופן חלקי, כל עוד חשופים חלקים מגופה שעל-פי ההלכה צריכים להיות מכוסים²⁶.

יתר על כן, גם לגבי חלקי גוף אשה שאין צורך לכסותם – אסור לגבר להתבונן בהם לשם הנאה²⁷ (מלבד כשמדובר באשתו²⁸). חז"ל החמירו מאוד באיסורים אלה ובעונשם²⁹.

טעמים של איסורים אלה הוא כיוון שהדבר מביא לידי הרהורי עברה, והללו אסורים גם מצד עצמם³⁰, ובעיקר משום שהם עלולים להביא לאיסורים נוספים³¹.

נימוק זה קיים גם לגבי הסתכלות ביצירות אמנות המתארות נשים שגופן חשוף, ולכן אף זו הסתכלות אסורה. אף לגבי הסתכלות ביצירה המתארת אשה לבושה יש איסור מהטעם הנ"ל, כאשר יש בהסתכלות זו הנאה. אלא שיש מקום לומר שבמקרה של יצירה שאינה מתארת אשה ספציפית, או אף אם היא מתארת אשה ספציפית, אך זו אשה שאינה חיה כיום וכדומה, כדוגמת ה"מונה ליזה" – האיסור הוא רק כשמטרת ההסתכלות היא הנאה שיש בה גירווי יצרים ותאוות, להבדיל מהנאה אמנותית אסתטית בלבד³².

2. לגבי הסתכלות של אשה ביצירה המתארת גבר חשוף, קיימת מחלוקת בין הפוסקים אם לאיסורים על גבר להסתכל בנשים יש מקבילות של איסור על נשים להסתכל בגברים³³. אף אם אין איסור על אשה להסתכל ביצירה המתארת גבר, אפילו אם הוא איננו לבוש, אין בכך חלילה המלצה להצגת "יצירות" שכאלה. ברור שהצגה שכזו אינה ראויה³⁴.

3. הערה כללית לגבי הסתכלות ביצירות של אמן שאינו יהודי: אסור לשבח גוי (עובד עבודה זרה) על יופיו או על מעשיו³⁵. הדבר מעלה בעיה לגבי התבוננות ביצירת אמנות כשהיוצר היה עובד עבודה זרה. בספרות ההלכה נמנו כמה מצבים שבהם יש להתיר יחס חיובי למעשהו של אדם כזה, ותמצית הדברים היא:

א. אין איסור בגוי שאינו עובד עבודה זרה³⁶.

ב. כשמספר בשבח מעשיו של הגוי, ומכוון בכך לשבח ולהודות להקב"ה שברא אדם בעל כשרונות כאלה כדי שיהנו מכך בני אדם³⁷, או לשבח יהודים או ערכים יהודיים (אם באמצעות השוואה ביניהם או בהקשר של יצירה העוסקת בעצמה ביהודים או במושגים מן היהדות) – מותר³⁸, ויש להניח שהוא הדין אם המטרה היא הסתייעות ביצירה להמחשה או להעצמת הרושם של מסר ערכי או לימודי-יהודי, (כמו למשל שימוש בציורי תנ"ך מסוימים של רמברנדט ואחרים).

ג. יש מקום להקל כשאין מדברים בשבחיו של הגוי, גם אם בלב נהנים ומתפעלים ממנו או ממעשיו^{39, 40}.

¹ שהרי הם אינם עובדים לאל אחד אלא לשילוש, ובחלק מן הכנסיות (להוציא הכנסיות הפרוטסטנטיות) קיים גם פולחן תמונות ופולחן צלב כמייצגי האלוהות, וכן (בכנסייה הקתולית) פולחן "קדושים" כמתווכים בין האדם לאלוה. אמונה באל אחד קיימת אצל קבוצות שוליות בנצרות (ובעיני חלק מהנוצרים הם מוגדרים ככופרים), כגון האוניטרים. עיין ברמב"ם (עבודה זרה פרק ט הל' ד), שכתב: "נוצרים עובדי עבודה זרה הם" (כך הנוסח המקורי. בחלק מהמהדורות שונה הנוסח, מאימת הצנזורה). כך עולה גם מהגמרא (עבודה זרה ו ע"א, ז ע"ב), המתייחסת ליום א' כ"יום איד" של עבודה זרה. עיין בתוספות (שם ב ע"א ד"ה אסור) שגם הם הבינו כך. ראה גם בריטבי"א (עבודה זרה מב ע"ב), שכתב: "צורת שתי וערב (=צלב) נעבדת היא להם". כמו כן כתב רבנו ירוחם (תולדות אדם וחוה, נתיב יז ח"ד) בשם רבו ר"א בן אסמעאל: "צורת אשה ובנה בחיקה או צורת שתי וערב ואדם תלוי בו – אסורים". כלומר, יש לצורות אלה דין עבודה זרה. ועיין שם בהמשך, שדן לגבי גויים שאינם אדוקים בעבודה זרה, שמן הסתם "מה שעושין בצורות הללו בכלים אינם עושין אלא לנוי". ראה גם בדברי ה"בית יוסף" בשו"ת "אבקת רוקח" (סי' סח) שכתב שם שצורת שתי וערב היא ודאי צורה הנעבדת.

נוסף ונבאר שאין לקשור את הנידון דידן לשאלה אם בני נח "הזהירו על השיתוף". עיין לגבי זה בתוספות (סנהדרין סג ע"ב ד"ה אסור) ועוד ראשונים, "בית יוסף" (יו"ד סי' קמז) שהביא דבריהם, בשו"ע (או"ח סי' קנו בהגהת הרמ"א), וב"פתחי תשובה" (יו"ד סי' קמז ס"ק ב). זאת משום שאינו דנים אם לגוי מותר להאמין בנצרות או אם יהודי שגורם לגוי להישבע בשם השילוש עובר על "לפני עיור" וכדומה, אלא על הנאה של יהודי מעבודה זרה או החזקת צורות שיש בהן משום עבודה זרה. ביחס ליהודים אין מחלוקת אם יש איסור ב"שיתוף", ומדובר בעבודה זרה לכל הדעות. ראש השנה (כד ע"ב) ועבודה זרה (מג ע"ב), שו"ע (יו"ד סי' קמא סעי' ג-ה).

ועיין בבבא מציעא על השו"ע (שם אות יז), לגבי צורות שהיו משמשות בעבר לעבודה זרה וכיום אינן נעבדות כלל. "אגרות ראי"ה" (א אגרת קנח).

בספר "יובל אורות" עמ' 168 מצוטט הראי"ה: "כשראיתי לראשונה את התמונות של רמברנדט, הן הזכירו לי מאמר חז"ל על בריאת האור... מדי פעם ישנם אנשים גדולים שה' מברך אותם בראיית האור הגנוז. אני סבור שאחד מהם היה רמברנדט, והאור שבתמונותיו הוא האור שברא ה' בימי בראשית".

בראשית ב, ט.

שער ג – שער עבודת האלוקים, פרק ד.

בראשית א, כח.

תהלים קיב, ה.

הידועה כ"שמונה פרקים לרמב"ם", פרק ה.

בהמשך פירושו הני"ל.

בראשית ט, כז.

"עולת ראי"ה" (ב על שיר השירים, ליקוטים, עמ' ג).

עבודה זרה (כט ע"ב, מו ע"א, נא ע"א, נב ע"א), חולין (ח ע"ב) ועוד, שו"ע (יו"ד סי' קלט סעי' א – עיקר הדין, והמשך פרטיו בהמשך הסימן ועד סי' קמו).

דברים יג, יח.

ויקרא יט, ד.

פסחים (כו ע"א): "קול ומראה אין בהן משום מעילה... מעילה הוא דליכא, הא איסורא – איכא". הפוסקים דנו אם דין זה נאמר בכל איסורי הנאה, אבל לכל הדעות באיסורי עבודה זרה קיים דין זה. נוסף לכך יש לציין את הגמרא (שבת קמט ע"א): "ת"ר... דיוקנא עצמה אסור להסתכל בה אף בחול, שנאמר 'אל תפנו אל האלילים'". וכן נפסק בשו"ע (יו"ד סי' קמב סעי' טו): "אסור לשמוע כלי שיר של עבודת כוכבים או להסתכל בנוי עבודת כוכבים, כיון שנהנה בראייה". ב"בית יוסף" (שם) מבואר המקור לדין בשתי הסוגיות הני"ל. ועיין שם ב"לבוש" (סעי' טו), שהביא גם את הפסוק של "לא ידבק בידך מאומה". עוד עיין בשו"ע (או"ח סי' שז סעי' טז).

בדברים ז, ב נאמר "לא תחנם", ודרשו חז"ל (עבודה זרה כ ע"א): "לא תתן להם חן", כלומר "שלא יאמר כמה עובד כוכבים זה נאה" (רש"י), וכן פסקו הרמב"ם (עבודת כוכבים פרק י הל' ד) והשו"ע (יו"ד סי' קנא סעי' ד): "וכן אסור לספר בשבחן, ואפילו לומר כמה נאה עובד כוכבים זה בצורתו, קל וחומר שיספר בשבח מעשיו או שיחבב דבר מדבריהם, שנאמר 'ולא תחנם' – לא יהיה להם חן בעיניך".

שם.

מצוה תכו.

שו"ע (יו"ד סי' קמא סעי' ד). המקור לכך הוא בגמרא (ראש השנה כד ע"ב, עבודה זרה מב ע"ב, מג ע"ב). איסור זה הוא מהתורה, ונלמד (בגמרא שם) מהפסוקים: "לא תעשה לך פסל וכל תמונה אשר בשמים ממעל ואשר בארץ מתחת ואשר במים מתחת לארץ" (שמות כ, ד) ו"לא תעשון אתי אלהי כסף ואלהי זהב" (שמות כ, כ).

שו"ע (שם), על-פי הגמרא בסוגיות הני"ל, והטעם הוא משום "חשדא". ועיין עוד בתשובות סא, סב.

שם ברמ"א: "ומיהו אם מוצא אותם – מותרים". "מוצא אותם" משמעותו בהקשרו כאן שבאופן זה אין לחשוש שצורות אלה נעשו לצורך עבודה זרה – שאז הן אסורות בהנאה, ביאר השו"ע (ס"ק כד): "מותרים – פירוש בהנאה מותרים, ובלבד שלא ישהה אותם... וכן מוכח בטור, דאע"פ שאסור להשהותם מותרים בהנאה".

רמ"א (שם) על-פי הגמרא הני"ל, בראש השנה ובעבודה זרה (מג ע"ב).

בגמרא (שבת קמט ע"א) נאמר: "דיוקנא עצמה – אף בחול אסור להסתכל בה, משום שנאמר 'אל תפנו אל האלילים' (ויקרא יט, ד). מאי תלמודא? אמר רבי חנין: אל תפנו אל מדעתכם". נחלקו הראשונים אם מדובר דווקא ב"דיוקנא" של עבודה זרה או שהאיסור הוא בכל יצירה אמנותית מעשה ידי אדם, או על כל פנים ביצירה המתארת בני אדם או חיות: רש"י מפרש "אל מדעתכם – אל אשר אתם עושים מדעת לבבכם וחלל שלכם", כלומר כל יצירה אנושית. עיין בריטב"א שהסביר את דבריו: "פרש"י... שאין ראוי להסתכל אלא במעשה השי"ת כדי להכיר נפלאותיו... והרמב"ם ז"ל גורס אל תפנו אל מדעתכם, ר"ל לא תתפנו להבלים ותהיו מפנים זכרון של הקב"ה מדעתכם". יש לעיין אם הוא הבין גם לדינא בשיטת הרמב"ם כברש"י, ורק בורסה ובצורת הדרשה הם חלוקים, או ש"הבלים" שבדבריו הם עבודה זרה דווקא, שהרי לעיל הבאנו את דברי הרמב"ם שאינו שולל התבוננות ביצירות אמנות וכדומה, אם מטרת הדברים היא הנאה אסתטית, כאמצעי להשגת רוגע נפשי. ואולי הא בהא תליא – לדעתו, הסתכלות זו כמטרה היא "הבלים", וזה כשיטתו של הרמב"ם (שם ובמקומות אחרים), שמתייחס באופן דומה לכל דבר שאינו עיסוק ב"מושכלות" או בקיום מעשי של מצוות, אך כאמצעי – אין בהסתכלות זו פסול. על כל פנים, מדברי הרמב"ם עצמו (עבודה זרה פרק ב הל' ב) נראה ש"דיוקנאות" האמורות כאן הן עבודה זרה, ולטעם כפירוש רש"י. מכל מקום, לא ברור מאין ציטט הרמב"ם את דברי הרמב"ם, ועיין עוד בהערות הרב משה גולדשטיין – המהדיר על חידושי הרמב"ם שבמהדורת מוסד הרב קוק, שהראש כנראה בקושי שבדברי הרמב"ם בשמו, והציע (הערה 27) לגרוס רמב"ם במקום הרמב"ם. התוספות (שם ד"ה ודיוקנא עצמה אף בחול אסור) חולקים על רש"י, ומפרשים "נראה דבשויה לשם עבודת גלולים, אמר אבל לגוי מותר". וכך נוקט גם הרא"ש שם (שבת פרק כג סי' ב). לעומתם, תוספות ר"ד (שם), וכן התוספות במסכת עבודה זרה (נ ע"א ד"ה ה"ג בן של קדושים) נקטו כשיטת רש"י.

ה"ערוך" (ערך פן א') פירש: "אל תפנו אל מדעתכם – בזמן שאתם מסתכלין בהם אתם מפנים אל מדעתכם". גם מפירוש זה משמע שהאיסור הוא אף בצורות שאינן של עבודה זרה, כשיטת רש"י. אם כי יש הבדל ביניהם בהסבר הדרשה, וכבר עמד עליו בעל "ערוגת הבושם" (שער עבודה שבלב מאמר ג, נדפס בסוף "יוגד יעקב" על המועדים ח"ב) והובאו דבריו בשו"ת "יועץ יוסף" (יו"ד סי' עה ד"ה כתב א"י), והסיק מכך שלדעת רש"י מדובר באיסור דאורייתא, ואילו לדעת הרמב"ם אין זו אלא אסמכתא, שהרי תיבת "אל" בפסוק היא בסגול, ולפי הבנת ה"ערוך" היא נדרשת כאילו הייתה מנוקדת בצירה (שאו משמעותה שם ה', שאותו "מפנים מהדעת" בזמן ההסתכלות בצורות. והשווה לדברי הרמב"ם הני"ל אליבא דהרמב"ם), מה שאין כן לרש"י, שגם לפי הדרשה נשאר המילה "אל" במשמעותה המקורית – מילת יחס. ועיין בשו"ת "יועץ יוסף" (שם), שחולק וטוען שגם לרש"י זהו רק איסור דרבנן.

פירוש ה"ערוך" הובא, יחד עם פירוש רש"י, גם בר"ן (שבת סג ע"ב מדפי ר"י סוף ד"ה הלכך), ומשמע שהוא מסכים לפירושה. כך נוקט גם המאירי ("בית הבחירה" שבת קמט ע"א), שמפרש בדומה ל"ערוך": "כתב המהלך תחת הצורה והדיוקנאות, כגון בני אדם שצריך בכותל חיות או דיוקנאות... ודיוקנא עצמה אסורה אף בחול להביט בה, שהם דברים המושכים לבו של אדם ומפנים אותו לבטלה ומיאשים אותו מעבודת בוראו". כשיטת המחמירים נקט הרמב"ם (שו"ת רדב"ן ד סי' אלף קעח (קז) ד"ה הרי לך), ובין האחרונים יש לציין את החיד"א ב"ברכי יוסף" – "שיו"ר ברכה" (יו"ד סי' קמב ס"ק ג), שכתב שירא שמים ראוי שיחוש לדעת האוסרים, וכן בדור האחרון, שו"ת "קול מבשר" (א סי' יד ד"ה ובגמרא שבת). נוסף ונבאר כי מה שכתבנו, שלדעות אלה האיסור ב"כל יצירה אמנותית מעשה ידי אדם או עכ"פ ביצירה המתארת בני אדם או בע"ח", הוא כיוון שמצד נימוק של דברים יש מקום לומר שכל יצירת אמנות נכללת בהם, אך מאידך גיסא לא נאמרו בפירוש אלא "צורות חיות משונות, או דיוקנות של בני אדם של מעשים". כלשון רש"י. גם בתשובת הרדב"ם? מדובר ב"צורת בע"ח", וב"קול מבשר" מדובר על "צורת אדם".

נעיר עוד, שהיה גם מי שרצה לומר שבכלל האיסור אף הסתכלות בעל החיים עצמם, ולא רק בציורים המתארים אותם, אולם דבריו תמוהים, שהרי הסתכלות במעשי ה' ודאי אינה פינוי האל מדעתנו; אדרבה, היא מביאה להכרת גדולתו, כמו שכתב הרמב"ם (יסודי התורה פרק ב הל' ב): "והיאך היא הדרך לאהבתו ויראתו? בשעה שיתבונן האדם במעשיו וברואיו הנפלאים הגדולים ויראה מהן חכמתו שאין לה ערך ולא קץ, מיד הוא

אוהב ומשבח ומפאר ומתאווה תאוה גדולה לידע השם הגדול". וכמו שעולה מהריטב"א שציטטנו לעיל. ברור גם שאין אלו דברים ש"אתם עושים מדעת לבבכם", כלשון רש"י. לכן דברים אלה דחויים הם. ועיין בשו"ת "יביע אומר" (ד או"ח סי' כ אות ד והלאה), שגם הוא האריך לדחות סברה זו. על כל פנים, להלכה העיקר הוא כשיטת המקלים, שאין איסור בהסתכלות ביצירות אמנות, לרבות צורת אדם ובעלי חיים, כל עוד לא נעשו לצורך עבודה זרה. זאת דעת רוב הראשונים, וכך נקט ה"בית יוסף" (יו"ד סי' קמב), שהעתיק את דברי התוספות בשבת והרא"ש, ולא הזכיר כלל את דעת החולקים, וכן משמע מלשונו בשו"ע (סעי' טו). וכך פסק אף הש"ך שם (סי' לג) וה"אליהו רבה" (או"ח סי' שז סי' קט), וגם החיד"א הנ"ל נקט שמעיקר הדין ההלכה כדעת המקלים (אף שלדעתו ראוי לחוש למחמירים). ועיין עוד ב"מגן אברהם" (סי' שז סי' קג), שהביא את שתי הדעות וכתב: "והעולם נוהגין כסברא ראשונה" (סברת המתירים), וה"ביאור הלכה" (שם סי' שז סעי' טז ד"ה ועובר) כתב: "וכתבו התוספות בשבת והרא"ש דדוקא בדיוקנא העשויה לשם עבודת כוכבים, אבל לנוי שרי, וכן משמע דעת שארי הפוסקים [א"ר], ויש מחמירין גם בזה [תוס' בע"ג דף נ"ג], מכאן שהוא נוקט מעיקר הדין לקולא.

26 עיין בגמרא (בבא בתרא נז ע"ב, מכות כד ע"א). "ועוצם עיניו מראות ברע – א"ר חי"א בר אבא: זה שאין מסתכל בנשים בשעה שעומדות על הכביסה" ומפרש הרשב"ם (בבא בתרא): "שצריכות... לגלות שוק לעמוד בנהר". בהמשך מגדירה הגמרא כ"רשעי" את מי שאינו נוהר מכך כשהדבר אפשרי. וכך פסקו הרמב"ם (איסורי ביאה פרק כא הל' כא) והשו"ע (אבה"ע סי' כא סעי' א): "אסור לאדם להסתכל בנשים בשעה שהן עומדות על הכביסה".

ועיין בגמרא (ברכות כד ע"א): "אמר רבי יצחק: טפח באשה ערוה, למאי אילימא? לאיסתכלי בה, והאמר רב ששת כל המסתכל באצבע קטנה של אשה כאילו מסתכל במקום התורף אלא באשתו, ולק"ש אמר רב חסדא שוק באשה ערוה, אמר שמואל קול באשה ערוה, אמר רב ששת שער באשה ערוה". ופירש רש"י: "ערוה – להסתכל, וכן באשתו לק"ש". עיניו בטור (או"ח סי' עה), שכתב: "טפח מגולה באשה, במקום שדרכה לכסות, אפי' היא אשתו – אסור לקרות ק"ש כנגדה". וכן העתיק השו"ע (שם סעי' א). ה"בית יוסף" הביא את הגמרא ואת רש"י, וכתב: "והוה תמיהא לי, מאי קמ"ל רב חסדא כל מקום שדרך לכסותו הוה ערוה, ומאי איריא שוק? עד שמצאתי להרשב"א (שם ד"ה והא) שכתב... טפח באשה ערוה... פירש הראב"ד, דאפשר דוקא ממקום צנוע שבה, ועלה קא אתי רב חסדא למימר דשוק באשה מקום צנוע וערוה הוא... ורבינו (= הטור) נראה שהלך בשיטה זו, וזהו שכתב טפח מגולה באשה במקום שדרכה לכסותו, דמשמע דבמקום שאין דרכה לכסותו, כגון פניה או ידיה – לית לן בה". ועיין ברמ"א (שם) שמחמיר אפילו בפחות מטפח, מלבד לענין האיסור לקרוא קריאת שמע (וכדו"ק) כנגד אשתו. ועיין ב"משנה ברורה" (שם סי' ז), שהדגיש ש"לענין איסור הסתכלות (במטרה ליהנות), לכוי"ע המסתכל באשה אפילו באצבע קטנה, כיון שמסתכל בה להנות – עובר בלאו דילא תתורו אחרי עיניכם", כפי שמשמע בגמרא הנ"ל (ברכות), וראה עוד בהערות הבאות, ורק "ראיה בעלמא לפי תומו בלא נהנה שרי, אם לא מצד המוסר" וציין לדברי ה"פרי מגדים", שהדגיש ש"במקומות שדרך להיות מכוסה אף ראייה בעלמא אסור".

27 כפי שאמרו בגמרא (ברכות שם וכעין זה בשבת סד ע"ב): "לאיסתכלי בה, והאמר רב ששת כל המסתכל באצבע קטנה של אשה כאילו מסתכל במקום התורף", וכן (בברכות סא ע"א): "המרצה מעות לאשה מידו לידה כדי להסתכל בה, אפילו יש בידו תורה ומעשים טובים כמשה רבינו – לא ינקה מדינה של גיהנם". וכמבואר ברמב"ם (איסורי ביאה פרק כא הל' ב), בשו"ע (אבה"ע סי' כא סעי' א) וב"משנה ברורה" שצוין בהערה הקודמת.

28 כפי שפשוט מהגמרא (ברכות כד ע"א) הנ"ל, שלגבי אשתו הבעיה היחידה היא בשעת קריאת שמע (והוא הדין בתפילה וכדומה), וכפי שנפסק ברמב"ם (איסורי ביאה פרק כא הל' ד): "ומותר לאדם להביט באשתו כשהיא נדה, ואע"פ שהיא ערוה, ואע"פ שיש לו הנאת לב ממנה בראייה, הואיל והיא מותרת לו לאחר זמן – אינו בא בזה לדבר מכשול". וכן בשו"ע (אבה"ע סי' כא סעי' ד). דברים אלה מוכחים גם מהגמרא (נדרים כ ע"א) המגנה רק את המסתכל ב"עקבה" של אשתו נידה, ומשמע שבמקומות אחרים מותר, ולהלכה לגבי אשתו נדה נחלקו הראשונים אם בכינוי "עקבה" הכוונה רק למקום הערוה שאסור, או גם לשאר מקומות המכוסים. עיין ברמב"ם (הנ"ל ובראב"ד (שם), וכן בטור וב"בית יוסף" (יו"ד סי' קצה), ולמעשה פסק השו"ע (יו"ד שם סעי' ז) לחומרה.

29 כפי שצוין בהערות הקודמות, השוו חז"ל כל הסתכלות כזו להסתכלות ב"מקום התורף" (=הערוה עצמה), ואמרו (ברכות סא ע"א): "המרצה מעות לאשה מידו לידה כדי להסתכל בה, אפילו יש בידו תורה ומעשים טובים כמשה רבינו – לא ינקה מדינה של גיהנם". עוד אמרו בסנהדרין (צב ע"א): "כל המסתכל בערוה קשתו נערת".

לעומת זאת, הנוהר מכך זוכה לשכר רב. נצטט כאן את דברי רבנו יונה באגרת התשובה (הובאו גם ב"בית יוסף" אבה"ע סי' כא): "ואשר לא נשא עיניו אל אשת איש, זוכה לתחינה עיניו בנועם ה', מדה כנגד מדה, שכך ארז"ל (מדרש רבה סוף פרשת אחרי מות כג, יג): כל הכושב עיניו מן העריות זוכה ומקבל פני שכונה, שנאמר (ישעיהו לג, טו) 'עוצם עיניו מראות ברעי' ונאמר אחריו (שם יז) 'מלך ביפיו תחזינה עיניך'".

30 עיין בברכות (יב ע"ב): "פרשת ציצית... שיש בה חמשה דברים... והרהור עבירה... מנלן? דתניא... אחרי עיניכם – זה הרהור עבירה". משמע שהרהור עצמו הוא איסור, וכן עולה בבירור הקשר בין דבריה העין הרהור. ועיין עוד בגמרא (יומא כט ע"א): "הרהורי עבירה קשו מעבירה" (לא ברור באיזה מובן הם קשים יותר, עיין שם ברש"י).

בגמרא (שבת סד ע"א) דרשו: "ויקצץ משה על פקודי החיל". אמר רב נחמן אמר רבה בר אבוב: אמר להן משה לישראל: שמא חזרתם לקלקלכם הראשון? אמרו לו: לא נפקד ממנו איש. אמר להן: אם כן, כפרה למה? אמרו לו: אם מידי עבירה יצאנו, מידי הרהור לא יצאנו. מיד יוקרב את קרבן ה'. תלמוד בבלי, תנא דבי רבי שמעאל, מפני מה הוצרכו ישראל בשבאותו הדור כפרה? שזנו עיניהם מן הערוה". גם כאן עולים מן הדברים הן האיסור שבהרהור עברה והן קשר בינו לבין ההסתכלות, "שזנו עיניהם".

ועיין ב"בית הבחירה" (שם): "כבר ידעת שהרהורי עבירה קשים מעבירה, ומעתה אדם צריך כפרה על הרהור כעבירה עצמה, והוא שנאמר במדן... הא למדת שראוי לזהר מהרהורי עבירה כגוף העבירה". עיין עוד בקידושין (כט ע"ב) על היחס למי שמתואר "כל ימיו בהרהור עבירה", שעליו אומר הקב"ה "תיפח עצמותיו". ובבבא בתרא (קסד ע"ב): "אמר רב עמרם אמר רב, שלש עבירות אין אדם ניצול מהן בכל יום: הרהור עבירה...". ובטור ובשו"ע (אבה"ע סי' כא סעי' א) הנ"ל, המדבר בין השאר על איסורי ההסתכלות בנשים, מנומק: "שמא יבא להרהר בה".

31 כגון שז"ל. עיניו בגמרא (עבודה זרה כ ע"א): "ונשמרת מכל דבר ברע – שלא יסתכל אדם באשה נאה ואפילו פנויה, באשת איש ואפי' מכווערת". ובהמשך הסוגיה (ע"ב) דרשו כהשלמה לכך: "ונשמרת מכל דבר ברע – שלא יהרהר אדם ביום ויבוא לידי טומאה בלילה". עיין עוד ב"בית יוסף" (אבה"ע סי' כא הנוכח בהערה הקודמת), שמוסיף ב"ש רבנו יונה" ששעל הרהור עובר בלאו מן התורה, שנאמר (דברים כג, ז) 'ונשמרת מכל דבר רע', ופירשו רז"ל (ע"ז כ ע"ב) שלא יהרהר ביום ויבוא לידי טומאה בלילה". עיין עוד בתוספות יו"ט (סוכה פ"ה מ"ב): "הסתכלות האנשים בנשים מביא לידי קלות ראש... ועוד, משום קישוי לדעת ושמא יראה קרי".

32 הבחנה זו לא נזכרה לגבי הסתכלות באשה ממש, אבל יש הבדל בין הסתכלות באשה – שעשויה ליצור משיכה טבעית אליה, לבין יצירת אמנות – שלגביה אין חשש של הימשכות אליה עצמה, שתביא לידי עבירה, אלא רק חשש של היווצרות הרהורים בנשים באופן כללי או דמיונות; וכאן אולי יש מקום לומר שכאשר אין הסתכלות ביצירה המתארת מקומות שצריכים להיות מוצנעים וגם לא כוונה להנאה יצרית מעצם ההסתכלות – אולי אין מקום לחשש.

ההבחנה בהקשר זה בין יצירה המתארת אשה ספציפית ליצירה אחרת, נובעת גם היא מחילוק זה: תיאור של אשה ספציפית עלול לגרום ל"הרהור" באותה אשה. חשש זה וודאי אינו פחות בחומרתו מהטב ב"בגדי צבעונין" של אשה המוכרת למביט, האסורה מחשש שיבוא להרהר בה, כמבואר בגמרא (ע"ז כ ע"ב) ובשו"ע (אה"ע כא סעי' א).

חשש זה אינו קיים כאשר אותה אשה כבר איננה בין החיים, כפי שמוכח מהגמרא (בסוטה ח ע"א ובשינוי קל בסנהדרין מה ע"א) "התם הא מיקטלא, וכי תימא אתי לאיגרווי אחרניתא... גמירי אין יצה"ר שולט אלא במה שעינו רואות", ועיי"ש בתוס' (בסוטה ד"ה גמירי ובסנהדרין ד"ה אלא).

אמנם ברור מההקשר ("שמא יתגרו בה פרחי כהונה" וכפרש"י בסוטה ד"ה הכא "יהיו רודפים אחריה כל ימיה"), שהדברים אמורים רק לגבי החשש החמור של הרהור המביא למעשה עבירה עמה. חשש זה קיים רק לגבי אשה זו עצמה, והוא החשש שמחמת חומרתו סברה הגמרא שיש צידוק לעקירת דין תורה (לגבי האשה הנסקלת כמו לגבי הסוטה). עדיין ברור שראיית אשה בלתי צנועה עלולה לגרום ל"הרהור" המביא לידי טומאה וכדו", גם אם אשה זו עצמה מתה, אלא שחשש זה אינו מהווה סיבה שלא לנהוג באשה הנסקלת או בסוטה כדניה. בכך מתורצת גם קושיות מלוא הרועים (בסוטה שם) שהוכיח מסוגיות אחרות ששייך הרהור בנשים אחרות ע"י ראיית אשה זו ונדחק לדחות את ההוכחה. הוכחה לכך שחשש זה, על כל פנים, קיים אף בראיית תמונת אשה שמתה כבר או תמונה דמיונית שאינה מתארת כלל אשה ספציפית, עולה מהגמרא בסנהדרין (דף לט ע"ב) האומרת שאיזבל יצירה צורות כאלה במרכבתו של אחאב כדי לגרות את יצרו. עמדו בכך כבר בעל "עיני יעקב" על ה"עיני יעקב" בתענית (דף ה) וה"שלמת יוסף" (הרוגזיובר, סי' כב אות ד), ובעקבותיהם ב"מנחת יצחק" (ג סי' יא), "באר משה" (ג סי' קנד אות ג, ו-ד סי' קמו אות כב) ועיי"ש "אז נדברו" (חלק י סי' לה, וחלק יא סי' נא).

33 עיין ב"ספר חסידים" (סי' תריז), שחידש חידוש עצום, (שלא התקבל באף קהילה), שאפילו לענין "קול באשה ערוה" כתב: "לא ישמע קול אשה", וחדש "וה"ה לאשה שלא תשמע קול איש, שמכל שהאיש מוהר אשה מוזהרת". וב"מדרש שמואל" (פרשה יג אות ח, והובא גם בילקוט שם רמז

קח): "מבטות בנויו של שאול היו ולא היו שבעות ממנו, דברי ר' יהודה, א"ל ר' יוסי, א"כ עשית בנות ישראל כזונות, והלא כשם שאי אפשר לאיש לזון את עיניו מאשה שאינה שלו כך אי אפשר לאשה לזון עיניה מאיש שאינו שלה", והובא גם בחידושי אגדות מהרש"א (ברכות מח ע"ב ד"ה כדי להסתכל). על-פי זה כתב בשו"ת "תשורת ש"י" (א ס"י קכה) שראוי לסדר שיבת האנשים בבית הכנסת באופן שלא יזונו הנשים עיניהן באנשים. עוד יש לציין את דברי הרשב"א (נדה יג ע"א) "ועוד אילו היו בנות הרגשה ודאי אסורות הן, לרבות בבדיקה, משום דמגרין יצר הרע בנפשייהו". ובדומה לכך במאירי שם: "שאינו בנות הרגשה – ר"ל שיהא יצרן מתגרה בהן מפני כך" משמע מדבריו שאם וכאשר אכן יש גירוי של יצר הרע, אף שאין חשש שז"ל, בכל אופן יש איסור בכך. ועיין עוד בשו"ת "דברי יציב" (אה"ע סי' ט אות ו; ו סי' לה), שהאריך בעניין זה, וכן בשו"ת "משנה הלכות" (ה ס"י קלב). וצ"ע.

לעומתם, עיין ב"ביע אומר" (א או"ח סי' ו אות ה), שהאריך לבאר שאין על נשים איסור להסתכל בגברים, ולדחות את הראיות שהביאו הפוסקים הני"ל לאיסור. טיעונו הם שמהגמרא (ברכות מח ע"ב) נראה שלא כדברי "המרש שמואל", ולגבי דברי "הספר חסידים", הוא רואה בהם חומרה ומידת חסידות, ומציין שהם נגד המנהג הפשוט. ועיין שם שהוסיף וציין פוסקים נוספים שנראה מהם כדבריו.

אמנם על אף שכתב ה"ביע אומר" שכיוון שמהגמרא לא נראה כך יש לומר שהמרש משובש וכדברי הירושלמי (פאה פ"ב ה"ד) "אין למדין הלכה לא מן ההגדות ... אלא מן התלמוד", מ"מ אין כוונתו שכל האמור שם משובש, שזה לא מסתבר ועוד שאם כך אין צורך להזדקק לדברי הירושלמי כלל, אלא כוונתו שהניסוחים במדרש עשויים להיות לא מדויקים מפני שבדברי אגדה לא דקדקו כ"כ כבהלכה (וזה טעמם של דברי הירושלמי גם כן ולכן יש מקום להביאם כאן). אין לומר שאסור לאשה להתבונן באיש "שאינו שלה" ולראות בכך התנהגות של זנות, אבל מ"מ אין להתעלם מכך שגם אם הניסוח החריף הוא שיבוש בכל אופן יש כאן ביקורת על התנהגות כזו (ולזה - אין ראייה נגדית מן הגמרא, שלא מוכח ממנה אלא שאין זה בגדר "איסור"). כמו כן דברי ספר חסידים - גם אם לדבריו של ה"ביע אומר" אינם דברי הלכה סו"ס לפחות חומרא ומידת חסידות יש כאן וכ"ש בהסתכלות בגבר שאינו לבוש שבוודאי חמורה היא משמיעת קול. לכן ברור שאין זו הנהגה מומלצת, ובוודאי אם נניח –כפי שמוכרחים לומר לכאורה לאור דברי ה"חינוך" שלא נדחו ע"י הפוסקים המתירים, שלכל הדעות גם על אשה יש איסור בהרהור וכל הויכוח הוא אם יש לחשוש שהסתכלות (בדברי הפוסקים הני"ל מדובר בגברים לבושים) - תביא לידי הרהור.

יש להוסיף ולדון גם לגבי הסתכלות של גבר ביצירה המתארת גבר שאינו לבוש ושל אשה ביצירה המתארת אשה שאינה לבושה: באופן כללי ההלכה היא ש"לא נחשדו ישראל ... (קידושין דף פב ע"א, רמב"ם הלכות איסורי ביאה פרק כב הלכה ב, שולחן ערוך אבן העזר סימן כד סעיף א. והוא הדין שלא נחשדו בנות ישראל), לכן באופן כללי אין חשש שהסתכלות כזו תביא את האדם לעבירה או אף להירהורי עבירה. אמנם יש מדרגות של התקדשות עיינו שבת דף קיח ע"ב, רמב"ם - בהלכות איסורי ביאה פרק כא הלכה כד שו"ע - אבן העזר סימן כג סעיף ז, "מנורת המאור" (ר"י אלנקאווה, פרק כ - דרך ארץ, עמוד 449).

משום "לא תתנחם", כפי שדרשו בגמרא (עבודה זרה כ ע"א) "לא תתן להם חן", כלומר "שלא יאמר כמה עובד כוכבים זה נאה" (רש"י), וכן פסקו הרמב"ם (עבודת כוכבים פרק י ה"ל ד) והשו"ע (יו"ד סי' קנא סעי' יד).

"ציץ אליעזר" (טו סי' מז) על-פי דיוקים מהרמב"ם בהמשך ההלכה הני"ל (עבודת כוכבים פרק י ה"ל ד), שו"ת הרשב"א (א ס"י ח), ושו"ת "נשמת כל חי" (ר"ח פלאג'י, א ס"י נד) דייק גם הוא כך מהרשב"א, והביא ראייה לכך גם מהרלב"ג (דברים יד, כא). והוסיף (ה"ציץ אליעזר") שיוצא כן במפורש מדברי הרמב"ם בספר המצוות (לא תעשה ג) ומלשון ה"חינוך" (מצוה תכו) וכן מבואר במאירי (עבודה זרה בסוגיה הני"ל, כ ע"א).

שהרי בגמרא הני"ל בעבודה זרה הקשו מ"מעשה ברשב"ג שהיה על גבי מעלה בהר הבית, וראה עובדת כוכבים אחת נאה ביותר, אמר מה רבו מעשיך ה"י, ותיצרו: "אודווי הוא דקא מודי" (כוונתו היא להודות לה' שבראה), ועל-פי זה פסקו הטור (יו"ד סי' קנא) והשו"ע (שם סעי' יד): "אבל אם מכין בשבחו להודות להקב"ה שברא בריה נאה כזו – מותר".

"נשמת כל חי" (סי' נה בשם ספר "ריח שדה" על הסוגיא בע"ז), ועל-פי דבריהם פסק גם ה"ציץ אליעזר" (שם). מסתבר שגם ביסוד הנהגתו של מרן הראי"ה קוק, ביחס ליצירותיו של רמברנדט, כמתואר לעיל בתחילת תשובה זו (ובהערה 5), עומד אחד משני נימוקים אלה (ואולי צירוף של שניהם).

כיוון שכ"ל יש מחלוקת איך להבין את הרמב"ם בעניין זה, ואם נפרש ברמב"ם שהוא מותר – יש לפסוק כמותו (אף שה"חינוך" אוסר).

בדומה לכך יש לדון ביצירה מתארת אדם ספציפי- גוי, אסור לשבח את האדם המתואר ויתכן שיש להמנע מהסתכלות ביצירה כזו כדי לא להגיע למצב שאותו גוי מוצא חן בעיני המתבונן. עם זאת נראה שאין צורך להחמיר בכך - לפחות ביחס למחשבה, כשהאדם המתואר ביצירה כבר מת, שכן טעם האיסור הוא כדברי ספר החינוך: "לפי שתחילת כל מעשה בני אדם היא ... המחשבה ... על כן בהמנענו במחשבה ובדבור ממצוא עובדי עבודה זרה תועלת וכן, הננו נמנעים בכך מלהתחבר עמהם ומלרדוף אחר אהבתם ומללמוד דבר מכל מעשיהם הרעים", ומדברי פוסקים אחדים משמע שאין זה רק טעמו של האיסור אלא מהותו של האיסור היא דווקא ביחס להתייחסות - במחשבה או בדבור - העשויה להביא להתחברות עם עובדי עבודה זרה, וביחס לאדם שכבר מת בלאו הכי אנו "מנועים מלהתחבר עמו". התר זה אולי אינו שייך לגבי יצירות של אמן שאינו יהודי מפני שנימוק זה שיכול להיות משמעותי מאוד כשמדובר על התפעלות מיופיו של אדם, (שבדרך כלל אינה עשויה לגרום לחיקוי של מעשיו, כל עוד לא מצטרפת להתפעלות זו או נגרמת ממנה הכרות עם אותו אדם), מאבד הרבה ממשקלו כשמדובר בהתפעלות מיצירתו של אדם, שהוא בדרך כלל דמות מוכרת ומפורסמת וגם לאחר מותו עלולה להתפעלות מיצירתו לגרום אחריה הכרות עם מעשיו ואולי גם השפעה מהם, לכן לגבי בעיה זו לא הסתמכנו על התר זה. לעומת זאת לגבי יצירה שמושאה הוא גוי שייך התר זה ובנוסף שייכים ההתרים שכתבנו לגבי יצירות של אמן שאינו יהודי.

שם צוות המשיבים ובברכת התורה,
הרב משה ארנרייך הרב יוסף כרמל
ראשי הכולל

חברי הועדה המייעצת:
הרב זלמן נחמיה גולדברג
הרב נחום אליעזר רבינוביץ
הרב ישראל רוזן

הספר משטר ומדינה בישראל על פי התורה (4 כרכים) מאת הרב נפתלי בר אילן,
יצא לאור בעריכה חדשה בהוצאת מכון "ארץ חמדה"

הספר מתמודד עם אתגרי השעה הניציבים בפני המדינה היהודית העצמאית ע"י ניתוח וביורור מקיפים במקורות. בין הנושאים הנדונים - משטר דמוקרטי ומלוכני, שלטון החוק, הפרדת רשויות, ביקורת שיפוטית, טוהר השלטון, מדיניות פסקלית ומוניטרית, שירותי רווחה, סל תרופות, איכות הסביבה, משפט בינלאומי, אמנת ג'נבה, כבוד האדם וחירותו, פיתוח האישיות, זכויות אזרח ועוד ועוד.
זכה בפרס הרב קוק ובפרס הרב ישראלי של מכון ארץ חמדה.

לרכישה